

تبیین حکیم ملا سلیمان گیلانی از حرکت شناسی ابن سینا؛ مقدمه تحلیلی و تصحیح رسالة الحركة والسكون والزمان

محمدجواد اسماعیلی*

استادیار مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

بیان ما یزید تحقیقها و سبیل دفع ما یورد علیه. تصحیح
و تحلیل این رساله برای نخستین بار انتشار می یابد.

کلیدواژگان

حرکت شناسی	حرکت متوسطیه
حرکت قطعیه	ملا سلیمان گیلانی
ابن سینا	الشفاء

۱. درآمد

حرکت شناسی ابن سینا توجه اندیشمندان بسیاری را بخود جلب کرده است. اندیشمندانی نظیر شهاب الدین سهروردی، فخرالدین رازی، اثیرالدین ابهری، نصیرالدین طوسی و صدرالدین شیرازی در نگارشهای فلسفی خود، چه در قالب در اثری مستقل و چه در خلال شرح و تفسیر آثار ابن سینا، به مباحث مربوط به حرکت پرداخته اند. حکیم سلیمان بن محمد گیلانی که او را الجیلانی نیز نامیده اند، در زمره اندیشمندانی است که از وی رساله‌ی مستقل ناظر به مبحث حرکت در

*.Email: esmaeili@irip.ir

تاریخ دریافت: ۹۷/۱/۱۵ تاریخ تأیید: ۹۷/۳/۲۰
از آقایان دکتر حسین معصومی همدانی، یوپ لمیر و مقصود محمدی که پیش از انتشار مقاله نکات سودمندی متذکر شدند، سپاسگزارم.

چکیده

حرکت شناسی ابن سینا بویژه آنچه در کتاب الشفاء مطرح شده، بر اندیشمندان دوره اسلامی تأثیر بسیاری گذاشته است. الشفاء دانشنامه‌ی فلسفی است که بتعبیر ابن سینا دارای چهار «جمله» منطق، طبیعیات، ریاضیات و الهیات است. تفصیل و جامعیت این اثر سبب شده است تا اندیشمندان بعدی، بیش از آنکه به شرح و تفسیر نگاری بر آن پردازند به شیوه حاشیه نگاری بر آن روی آورند. با این وصف، برخی رساله‌های موجز را میتوان یافت که مصنفان آن آثار کوشیده اند تا به ایضاح برخی از دشواریهای مربوط به حرکت شناسی ابن سینا در کتاب الشفاء پردازند بی آنکه وابستگی به الشفاء در عنوان اثر هویدا باشد. حکیم ملا سلیمان گیلانی، اندیشمند قرن یازدهم هجری، در اثری موجز با عنوان رسالة الحركة والسكون والزمان به بررسی چند دشواری مربوط به تعریف حرکت، انواع حرکت، حرکت متوسطیه و حرکت قطعیه پرداخته است. حکیم گیلانی در این رساله، افزون بر توجه ویژه به آراء ابن سینا و صدرالدین شیرازی، به آراء اندیشمندانی نظیر فخرالدین رازی، اثیرالدین ابهری، نصیرالدین طوسی، و میرسید شریف جرجانی نیز در باب حرکت توجه کرده است. ساختار رسالة حکیم گیلانی دارای سه بخش است: ۱) المقدمة فی تعریف الحركة والسكون والزمان، ۲) فی بیان أنواع الحركة، ۳) فی

رسالة الحركة والسكون والزمان

سليمان بن محمد الجيلاني

مصحح: محمد جواد اسماعيلي، استاديار مؤسسه پژوهشي حكمت و فلسفه ايران

بسم الله الرحمن الرحيم

(غرض حكيم جيلاني از تصنيف رساله)

[١] الحمد لله على ما أولانا من القوة والاستعداد وأعطانا تمكّن الخروج من الزلّل والخطاء إلى نحو الصواب والرشاد، والصلوة على نبيّه محمد المبعوث بطريق الحقّ والسداد وعلى آله المقتفين له في جميع الصور والموادّ. فيقول^١ الحقيّر الفقير إلى الله الغنيّ ابن محمد، سليمان الجيلانيّ: لَمّا كان بيان معنى الحركة والسكون ومعنى الزمان والدهر والسرمد في غاية الإشكال ونهاية الدقّة ومع أنّ القوم قد طالوا فيها الكلام لم ينتهوا إلى ما هو المقصود والمرام فالتمسوا منّي بعض الأعلام أن أتبيّن له حقيقتها وأشرح له شعبها — جليّتها^٢ ودقيقتها — فسرعت بإنجاح مطلوبه وإيصاله إلى مقصوده وربّتها على مقدّمة وفصول وخاتمة.

أما المقدّمة في^٣ تعريف الحركة والسكون والزمان

(سخن أثيرالدين أبهرى در باب تعريف حرکت و تفسير صدرالدين شيرازي از آن)

[٢] فنقول: «الحركة خروج الشيء من القوة إلى الفعل على التدريج يسيراً يسيراً ولا دفعة»^(١)، وقد جرت عاداتهم ذلك التعريف بالوجه المذكور، وبيانه أنّ الشيء الموجود لا يخلو إمّا أن يكون بالفعل من جميع الوجوه كالإله — تبارك وتعالى — وبعض الملائكة؛ أو بالفعل من بعض الوجوه والقوّة من بعضها؛ فإنّ كون الشيء بالقوّة من كلّ الوجوه ممتنع، فإنّ تلك الوجوه — كونه موجوداً وبالقوّة وكونه حاصللاً وبالقوّة — حاصلان له وغير حاصلين له، وكلّ ذي قوّة يكون شأنه أن يخرج منها إلى الفعل الذي هو مقابلها لأنّه لو كان هذا الخروج ممتنعاً فلا قوّة له، وهذا الخروج إمّا أن يكون دفعةً أو تدريجاً وهو بالمعنى الأعمّ يعرض المقولات بأسرها إلاّ أنّه قد وقع الاصطلاح على استعمال هذا اللفظ فيما كان بعنوان «التدريج» فانحصر في أربعة مقولات منها^(٢).

(سخن منسوب به ارسطو در باب دورى بودن تعريف حرکت)

[٣] وطعن المعلّم الأوّل هذا التعريف بأنّه تعريف دوريّ لأنّ معرفة «التدريج ويسيراً يسيراً» قد توقّف على معرفة «الزمان» وكذا «اللا دفعة» المأخوذة في حدّ الحركة، فإنّه قد توقّف على معرفة «الدفعة» وهي المأخوذة

١. نسخه: فنقول.

٢. جليّتها = حقيقتها.

٣. نسخه: ففي.